

H: Melonio Françoise
Történelmi áttekintés

(44) 93

Gün

A CSÜGGEDÉS IDEJE*

J Tocqueville és Proudhon a forradalom után

Franciaországban az 1848-as forradalomnak mostoha sorsa volt. A nemzet emlékezetében a negyvennyolcasok úgy maradtak meg, mint rokonszenves, de kissé korlátozott szakállas baloldaliak, akik az 1789-es nagy forradalom tragikomikus paródiáját adták elő, hogy azután egy kisstílusú diktátor űzze el őket a hatalomból. A Gambettához közel álló Spuller 1893-ban úgy vélte: „Az 1848-as férfiak örökségének legértékesebb része hibák és tévedések sorozata.”¹ Thibaudet pedig a két világháború között olyan nemzedéknek látta az 1848-asokat, amelyek csődbe jutott, és a Második Császárságot kapta csődbiztosnak. Ez a szigorú ítélet már a forradalmároknak is megfogalmazódott, hiszen 1848 áprilisától-májusától sejtették bukásukat. Így az 1848-as forradalom mintegy újra megtette – futva – azt az utat, amelyet a Nagy Francia Forradalom járt végig a forradalmi önkívulettől az illúziók elvesztéséig és az önkéntes szolgálai alávetettségig Napóleon alatt. Felvetődik a kérdés: szükségszerű-e, hogy a forradalmakat csüggedés követi? 1994 márciusában, amikor legutóbb Budapesten jártam, az emberek még a kommunizmus bukása fölötti mámoros örömben éltek, amely megnyitotta az utat Európa újraegyesítése előtt, és a helyzetet 1789-hez vagy 1848-hoz hasonlították. Tanácskozásunk témája – „Forradalom után” – ennél borúsabb hangulatra enged ma következ-

* A *forradalom után* című nemzetközi konferencián (Petőfi Irodalmi Múzeum) 1999. november 5-6-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

tetni. Nincs szándékomban tovább folytatni a szerintem kevésbé helytálló párhuzamot az 1848–1851-es reakció és a kommunizmustól megszabadult nemzetek sorsa között, ez utóbbiak esetében nem szabad, hogy a néhol érzékelhető csalódottság elfeledtesse a szabadság eredményeit. Az 1848-as évekre szorítkozva azt szeretném bemutatni, milyen filozofikus erények bontakozhatnak ki egy forradalom holttetemén. Ugyanis az 1848-as forradalom, amelyben a demokratikus kormányzatok létrehozásának kísérlete drámaian elbukott Európában, egyúttal olyan esemény is volt, amely elősegítette a tekintélyelvvel szembeálló politikai kultúra létrejöttét. Ennek az 1848-ban megfogalmazott emancipációs reménynek a mélyen ható nyomait szeretném megvilágítani két gondolkodó, Tocqueville és Proudhon műveiben, akiket ugyan pártvonzalmaik 1848-ban szembeállítottak egymással, de abban azonosak, hogy nem voltak hajlandók alávetni magukat egy elnyomó államnak. Mindketten 1848 után érték el dicsőségük tetőpontját, és hosszan tartó elfeledettség után rendszeresen felbukkannak a politikai vitákban. Ugyanis közös volt bennük, hogy bár eltérő választ adva, de mindketten felvetettek egy kérdést, amit a marxizmus hosszú időn át elsikkasztott. A forradalom bukása alkalmat nyújtott nekik a szabadságról való elmélkedésre, és ennek során mindenképpen jobban felismerték, milyen nehéz a szabadság és egyenlőség összeegyeztetése.

A haladás ábrándjainak szertefoszlása: amikor az irodalom láthatára besötétül

Az 1848 utáni időszakot Franciaországban a csüggedés jellemezte. Persze nem a konzervatívok számára, akiknek mit sem kellett változtatni történetfilozófiájukon, hiszen mindig is elítélték a demokráciát. A reakció sikerei

Európában így nem kedvetlenítették el őket, és a császárság tekintélyuralmi rendszerét még mindig megbízhatóbbnak vélték, mint a köztársaságot. A bonapartisták a század első fele haladáspárti optimizmusának hagyományát folytatták. A forradalom örököseiként a történelmet állandó előrehaladásnak tekintik egy ideális rendszer felé, amely szerintük a császársággal azonos. A köztársaságot annak idején örömmel üdvözlő republikánusok és liberálisok számára viszont eljött az óra, hogy leltárba vegyék elpusztult reményeiket. Így aztán 1848 csődje fordulatot hozott az irodalmi műfajok történetében is: óriási számban jelennek meg a satirikus vagy önmarcangoló írások. Erdemes lenne tanulmányozni a gúnynak és az iróniának eme betörését a szépprózába. Jó példa rá Flaubert műve, az *Érzelmek iskolája*. Flaubert tizenöt év távlatából ábrázolja a világ kijózanodását, és mindenfajta messianisztikus hit csődjét. Nem a történelem előrehaladását mutatja meg, hanem annak állandó visszatérését önmagához. A regény a hős víziójával kezdődik, aki kalandra indul egy folyón, és mint tudjuk, a 19. század embere számára ez a bőven áradó folyó a haladás legfőbb metaforája. Az elbeszélés végén a hős erejétől és reményeitől megfosztottan tér vissza ifjúkora színhelyére. Ugyanezt a csalódottságot, a történelemnek ezt az ismétlődését, ezt a satirikus hangot találjuk meg az emlékiratokban és a történelmi munkákban is. Tocqueville műve, az 1850–1851-ben írt *Emlékezések* olyan emberre vall, aki tudja, hogy elvesztette a csatát. Egyik szülőatyja volt annak az 1848-as köztársasági alkotmánynak, amely lehetővé tette, hogy a köztársaság élére egy császári rangra törő személyt válasszanak. 1849-ben mint külügyminiszternek ugyan módjában állt svájci, német vagy magyar menekülteket, így Kossuthot is megmen-teni, de egy pillanatra sem sikerült megakadályoznia az autokrata hatalmak győzelmes előretörését. Az *Emlékezé-*

sek így a történelem ironikus ábrázolását nyújtja. 1847-ben az orleanisták reformot akartak, és forradalmat okoztak. 1848-ban a republikánusok forradalmat akartak, és a reakciót hívták elő, hiszen „e világ sorsát ok és okozat mozgatja, de gyakran ellentétesen mindazok óhajával, akik létrehozzák, hasonlóan a repülő papírsárkányhoz, amely a szél és a zsinig ellentétes mozgása révén halad”.² Az *Emlékezések* tehát, akárcsak Flaubert *Érzelmek iskolája*, az emberi butaságról és elvakultságról fest képet a forradalom idején. A nép megmozdulásai „vidéki csepürágók eljátszotta gyenge tragédiának”³ látszanak. A konzervatívok eljátsszák, hogy nagy emberek, és közben maguk fölé emelnek valakit „uruknak, aki már másnap kilöki őket a házból, pedig úgy hitték, személyében szolgát találtak maguknak. Hol egy Molière, hogy megírja a történelem e lapját?”⁴ kiált fel Tocqueville. Az *Emlékezések*ben, akárcsak Flaubert prózájában azonos az eltökéltség: megrajzolni a forradalmi időszak nyilvánvaló korlátoltságát, amikor az emberek történelmet csináltak anélkül, hogy tudták volna, mi a történelem.

Az *Egy forradalmár vallomásai: adalékok a februári forradalom történetéhez*, Proudhon 1849. június 5-i letartóztatása után a börtönben megfogalmazott, majd novemberben kiadott, ugyancsak haragos írása a republikánusok és a konzervatívok butaságáról szól. De a szatíránál és az iróniánál még nagyobb benne az önvád. Az „intellektuális körkép”, amit Proudhon a forradalomról rajzol, a „Confiteor” című fejezettel kezdődik. „Azokat az okokat fogom fürkészni – írja Proudhon –, amelyek következtében a demokrácia betegségei megjelentek köztünk és megakadályoztak bennünket, hogy beváltsuk a nevében tett ígéreteket.”⁵ A mű, ahogy egy kortárs megállapítja, „a világvége hangulatát árasztja”, amely olyan torokszorító, „mint gyászfáklyák füstje egy ravatal körül”⁶. Proudhon vezeklőként veri mellét. „Én nem gyáva voltam”, hangsúlyozza egy ellenfelé-

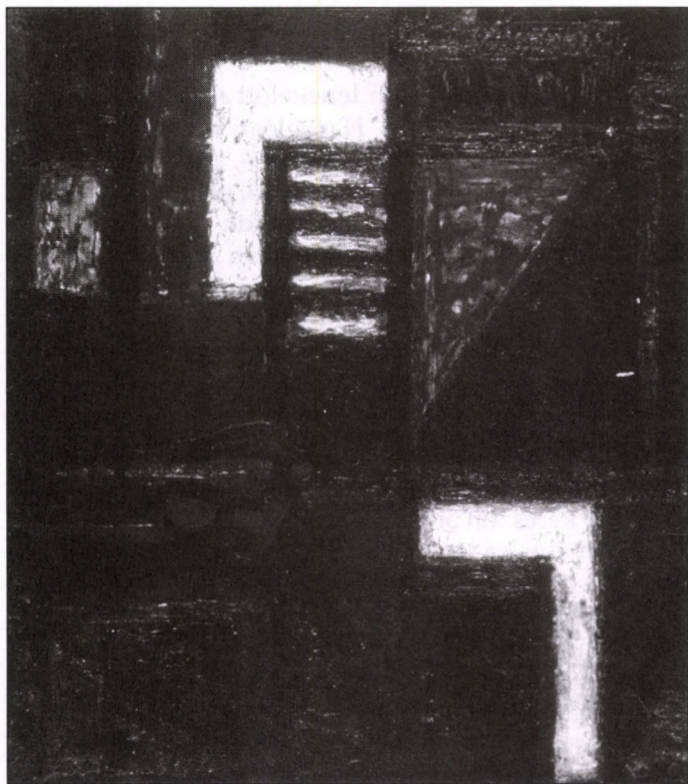
nek címezve, „én, akárcsak Ön és még sokan mások, gyengeelméjű voltam... Látnom kellett volna, és nem láttam, félre kellett volna vernem a harangot, és nem szóltam.”⁷ Proudhon Tocqueville-hez, Lamartine-hoz és másokhoz hasonlóan a kor nagy emberének hitte magát: „gőgből vagy megszedültségből azt hittem, hogy eljött az én időm, rajtam áll, mondtam magamban, hogy belevessem magam a forratagba... rajta, csináljunk történelmet.”⁸ A forradalom után ebből mindössze annak a tudata marad, hogy nevetséges volt, és vétkes abban, hogy nem tudta befolyásolni a dolgok menetét.

Tocqueville-lel egyetértve, ebben a csalódottságban a forradalom utáni időszakok általános jellemzőjét láthatjuk. Az 1793-as, a forradalmi terror után, akárcsak 1849–1851-ben, a közhangulatot „erős kifáradás, apátia és közöny, vagy még inkább a közügyek iránti megvetés” jellemzi, mert „ami az embereket a legjobban demoralizálja a hosszú forradalmakban, az nem annyira a hitük vagy szenvedélyük hevében elkövetett hibák, esetleg bűnök tudata, mint inkább az a megvetés, amellyel később a tetteiket irányító hitet vagy szenvedélyt tekintik, amikor kifáradva, megcsalatra és kiábrándulva önmaguk ellen fordulnak, és úgy találják, hogy reményeik gyerekesek voltak, lelkesedésük pedig nevetséges, de különösen nevetséges az odaadás, amellyel cselekedtek.”⁹ A forradalom utáni irodalom igen hajlamos a sötéten látásra. De találunk erre példákat Franciaországon kívül is.

Elemzésre szorulnak a sikertelenség okai is. A szerzők 1848 után, akárcsak 1789 után, nem szorítkoznak csupán kesergésre és szatírára. A forradalom mint esemény új gondolatokra is készíteti őket éppen azért, mert olyan esemény ez, ami számukra felfoghatatlan. Tocqueville azal dicsekszik, hogy megjósolta a forradalom eljövetelét, de az igazság az, hogy nem számított rá, és először megrémült tőle. Proudhon hasonlóan viselkedett: „menekül-

tem a demokrácia és a társadalom szörnye elől, amelynek képtelen voltam megfejteni a rejtélyét; megmagyarázhatatlan rettegés járta át a lelkemet, szinte elvette az eszemet... még mielőtt megszületett volna a Köztársaság, gyászoltam és vezekeltem a Köztársaságért.”¹⁰ Mindketten felismerik a korábbi politikatudomány alkalmazhatatlanságát a jelen korra. Tocqueville szerint a köztársaságpártiak és az orléanisták egyaránt azon buktak el, hogy az általános választójog új feltételei között nem voltak képesek új politikát kialakítani, Proudhon szemében viszont bukásukat nem a politikai tudás hiánya, hanem az okozta, hogy – akárcsak 1789-ben – nem ismerték a közgazdaságtant, mivel nem olvasták Quesnayt vagy Adam Smitht¹¹.

Mind Tocqueville, mind Proudhon kénytelen bevalani, hogy elbuktak. Van a forradalomban valami megfoghatatlan felbomlás, amelyet szerzőink a karneválból kölcsönzött szavakkal próbálnak leírni. Mind Flaubert, mind a karikaturisták szemében karnevál a Tuillériák nép általi kifosztása 1848 februárjában: a nép magára ölti a királyi öltözékeket, felül a trónra vagy belefekszik a palota ágyaiba. Tocqueville szerint a nemzetgyűlés sorozatos megrohanása is karnevál: színészek ágálnak a békétlenkedők élén, rendetlen ordítozás és a nép furcsa nyelvezete hangzik az emelvényről. Proudhon szemléletes kifejezésével élve: a forradalom nem volt más, mint „a szabadság és a hatalom fülsiketítő hangzavara”¹². A karneválhoz hasonlóan a forradalom is ünnepre emlékeztet, mert megfordítja a társadalmi ranglétrát: a munkászubony gálaruhává válik. A karneválhoz hasonlóan a forradalom is a bolondok ünnepe¹³. Ráadásul a karneválhoz hasonlóan a forradalmat is kiábrándult másnap követi. Az egyenjóság iránti fékezhetetlen vágyból születik, de ahhoz, hogy fennmaradjon, intézményekre, hatalomra van szüksége. Ám az esemény hirtelensége nem ad időt új politi-

GYÁR, 1946

kai tudomány, új gazdaság kidolgozására. A forradalom tehát legalább részben arra ítéltetett, hogy visszahozza a régi rendet és megcsalja a reményeket, amelyeket felkeltett. A forradalomról gondolkodni tehát annyi, mint egyszerre felismerni felfoghatatlan hirtelenségét, sajáto- san karneváli örömnép jellegét, valamint azt az utat, amely a karneváltól a rend visszatéréséig, a kiábrándulá- sig, esetleg a szolgaságig vezet.

A forradalom – egy csőd anatómiája

Az 1848-as forradalom mindenekelőtt a testvériség kirobbanó ünnepe kíván lenni. Hasonlóan a legtöbb forradalomhoz – de mindegyiknél jobban –, „romantikus” esemény. Louise Colet-hez intézett 1853. július 2-i levelében Flaubert egyszerre ítéli el azokat, akik „az irodalomban a lamartine-i költészet, a politikában pedig az ideiglenes kormány emberei”, „a haladás legényeit”, e frázisokat ontó, tetszelgő és holdkóros illúziókergetőket. Valamennyien egyek a testvéri egyesülés érzelgősségében, valamennyien az egységet akarják. Esztétikum és politikum itt elválaszthatatlanok. Tocqueville már 1840-ben rámutatott, hogy demokratikus időkben minden egyént megkísért a panteizmus, vagyis az a lehetőség, hogy a közösségen keresztül önmagát felmagasztosítsa. A romantikus történészek a tömeg szerepét hangsúlyozzák, miközben kisebbitik az egyes ember szerepét a történelemben. A költők, miként Lamartine a *Jocelyn*-ben, az emberiséget dicsőítik. Az 1848-as forradalom politikai realitást ad ennek a romantikus költők, drámaírók és regényírók által megálmodott képzeletbeli közösségnek, amelyben egyébként kiváltságos helyet kapnak az írók: Lamartine vezeti az ideiglenes kormányt, George Sand szerkeszti a köztársaság közlönyét, Victor Hugo, Eugène Sue képviselők. 1848 tehát kiteljesíti azt a nevelést, amit az irodalmi „érzelmek iskolája” nyújtott. A forradalom elmúltával a kortársak elfelejtik 1848 1789-hez hasonló őszinte hevületét, s abból csak a naiv szentimentalizmusra emlékeznek. Így tesz Tocqueville, amikor kineveti a háztulajdonosokat, akik hazafiúi lelkesedésből nem szedik be a lakbéreket a lakókkal való testvéri egyesülés nevében. Így tesz Proudhon, amikor George Sandon gúnyolódik, aki himnuszt dalol a proletárokhoz, felhívást intéz a szabad polgárokhoz, hogy adják be ezüstjeiket a közösségi

javakba – „soha nem hittük volna, ha nincs a februári forradalom, hogy lehetséges ilyen mértékű butaság a francia közönség körében. Az ember azt mondaná, ez Parnurge világa”.¹⁴

Ezt az együgyű romantikát Tocqueville, Proudhon vagy Flaubert azonban nem annyira nevetségessége, mint inkább politikai következményei miatt ítéli el. A derék érzelmek rossz politikát eredményeznek. Proudhon fenntartással nézi a kötelező testvériséget: „Én a testvériséget, illetve a társulást általában mindig ellentmondásos vállalásnak tekintettem, ami, hasonlóan a gyönyörhöz, a szerelemhez és sok más dologhoz, a legvonzóbb külső alatt több rosszat, mint jót hordoz... Úgy tűnik nekem, hogy abban a társulásban, amelyet a forradalom alapelveként, eszközként és céljaként mint általános érvényű intézményt jelölnek meg, benne rejlik a kizsákmányolás és zsarnokság hátsó gondolata.”¹⁵ A centralizálásra törekvő köztársaságpártiak – mint Louis Blanc vagy a nemzeti műhelyek kitalálói – „szenvedélyes szerelmet tápláltak a közös munka iránt, és nem elégedtek meg kevesebbel, mint hogy kultusszá, vallássá emeljék. Bárki, aki elkülönült vagy továbbra is egymagában akart dolgozni, istenkáromlónak számított.”¹⁶ 1848-ban ez a kötelező testvériség szükségszerűen a parasztok ellenállásába ütközött. Proudhon szerint „a mezei munkában nincs szükség a társas koreográfiára, és a paraszti lélek viszolyog is ettől. A parasztok – ha még emlékszünk rá – tapsoltak az 1848. júniusi megtorlásnak, mert a szabadság megnyilvánulását látták benne a közösségi elvvel (kommunizmussal) szemben.”¹⁷ Így a forradalmároknak nem marad más, mint mesterséges vajúdással kényszeríteni ki az új társadalom megszületését. Proudhon tehát azt veszi célba, amit majd 1866-ban Jules Ferry a „diktatúra előítéletének” nevez, amelynek alapján a jakobinusok és követőik szükségesnek és jogosnak vélik az erőszak alkalmazását

a forradalom győzelme érdekében. „Inkább pusztuljon az emberiség, mint az elvek! Ez az utópisták jelszava, akárcsak a fanatikusoké minden korban. Ilyen módon értelmezve a szocializmus vallássá vált.”¹⁸ Tocqueville 1848. szeptember 12-én a képviselőházban „a szolgaság új formájának” nevezi ezt. Mondhatnánk erre, hogy Proudhon és Tocqueville túloznak. Amit elemeznek, az a szocializmusnak olyan potenciális lehetősége, amelynek számára a körülmények nem tették lehetővé, hogy megnyilvánuljon. Ha 1848-ban a szocialisták vétkesek abban, hogy szolgaságba döntötték az országot, ez az általuk keltett rettegés miatt történt, amely felébresztette a reakciót.

Ugyanakkor meg kell magyarázni a közhangulat hullámzását, amely előbb a forradalmárokat élteni, majd Louis Napóleon Bonapartét ünnepli. És meg kell magyarázni azt is, miként jut el egy elveiben liberális forradalom hamarosan odáig, hogy gyakorlatát a tekintélyelv és az államrezon irányítsa. Ahhoz, hogy végiggondolják a forradalmat és annak bukását, az íróknak vissza kellett nyúlniuk a múltba. Ezzel magyarázható a történetírás erőteljes fellendülése 1850 után, ami nem más, mint a forradalom bukásáról folytatott komor elmélkedés gyümölcse.

A forradalmi robbanás csak azokban az országokban következik be, ahol a szabadságjogok hiánya lehetetlené teszi a reformokat, vagyis ahol a nép meg van fosztva minden kormányzási kultúrától. A forradalmi erőszak válasza a hatalom által gyakorolt erőszakra, és egyéb modell híján annak sajátosságait utánozza. Egyesek szerint a forradalmak és a reakció váltakozása Európa katolikus múltjában gyökerezik. Proudhon mindenáron a keresztény teológiában kívánja megtalálni az uralkodó azon bálványozásának eredetét, amit az abszolút monarchia azután továbbad a jakobinus köztársaságnak. 1865-ben Edgar Quinet *A forradalom* című művében a katolicizmust

tette meg a jakobinizmus szülőanyjává és a francia történelem nagy vétkesévé. Más liberális történészek, így Tocqueville vagy Rémusat az abszolutizmust vádolják az- zal, hogy a franciákba beoltotta a szolgaság kultúráját. Számukra az egyéni szabadságot semmibe vevő szocializ- mus az abszolutizmus szülötte anélkül, hogy ezt tudná: „a szocializmus a rabszolgaság egyik formája. Az admi- nisztratív központosítás a szocializmus kezdete”.¹⁹ XIV. Lajos volt az, aki „ezt az elméletet nyilvánosan hirdette rendeleteiben, vagyis azt, hogy a királyság valamennyi földjét eredetileg feltételeesen engedte át az állam, aki az egyedüli igazi tulajdonos, míg az összes többi csupán bir- tokolja azt, és ezen jogcíme elvitatható, jogosultsága pe- dig hiányos (...) Ez a gondolat a modern szocializmus szülőanyja.”²⁰ Tocqueville szerint egész Európa a követ- kező utat járja be: az emberek azt gondolják, forradalmat csinálnak, hogy megszabaduljanak az abszolutizmustól, majd a szocialisták, rosszabb esetben a reakció jöttével visszaesnek a régi szolgaságba. 1854-ben Németországba látogatva Tocqueville ott a 18. századi Franciaországot véli megtalálni: Németországban az abszolutizmus töké- letlen és elmaradott, a szocializmus pedig fejletlenebb. Oroszország viszont egy igen elmaradott Franciaország vagy Németország. Az ötvenes évek Oroszországában, amelyet úti beszámolókon keresztül ismer, Tocqueville a francia abszolutizmus vonásait ismeri fel: a felső osz- tályok eltávozása a vidékről, az egyéni jogok semmi- bevétele. Oroszország így kiváló terepet nyújt a for- radalmaknak és a modern despotizmusoknak.²¹ Mi is Oroszország? „olyan Amerika, amelyből hiányzik a felvilá- gosodás és a szabadság. Demokratikus társadalom, ami félelmet kelt.”²² A forradalmak tehát az alávetett népek balsorsából eredeztethetőek, akiknek nagy érdeme a sza- badságvágy, de híján lévén a szabadság tapasztalatá- nak és gyakorlatának, visszaesnek a szolgaságba. Minden

nemzet a maga sajátos módján indítja forradalmát, és aztán esik vissza a szolgaságba. Ám a forradalmak és az őket követő reakció ábrája egybeesik az abszolutizmuséval. Valamennyi európai kultúrát az egység áhítása, az egyéni kezdeményezés semmibevétele jellemzi, s ez hosszú időre lehetetlenné teszi, hogy megvalósuljon a forradalmak ígérte felszabadulás. A forradalom elmúltával ismeri fel az ember – jobban, mint valaha – az élőkre nehezédő holtak súlyát. A történelem súlyosabban nyom bennünket, ha megkíséreltük forradalmi úton megváltoztatni.

A szabadság, viharok szülötte

Az 1848-as forradalom sikertelensége mutatja, milyen terhet hagyott a szolgaság kultúrája. E sikertelenség láttán a gondolkodó elkerülhetetlennek érzi, hogy sürgősen végiggondolja, mit jelent a szabadság megtanulása. Egy emancipált világ megteremtéséhez új politikai tudományra van szükség. A forradalom után az 1850-es, 1860-as évek Franciaországában egyszerre épül rendszerré Tocqueville liberális filozófiája és Proudhon kölcsönösségen alapuló társulási elmélete. Tocqueville – nagy műve, *Az Ancien Régime és a Forradalom* (1856) révén – halála után az orleanista, illetve köztársaságpárti liberálisok szellemi iránymutatójává válik.²³ Proudhon továbbcsiszolja elméletét, és *A dolgozó osztályok politikai képessége* című 1865-ös művében eljut az összegezésig.

Amit mindketten teljes mértékben elvetnek, az a politikai voluntarizmus. Tocqueville az *Emlékezések*ben megjegyzi, hogy 1848-ban úgy látszott, a társadalmi építmény formájának meghatározása nyilvános versengés tárgya lehet. Mindenki előállt a maga tervével az újságokban és a plakátokon, amelyek elborították a falakat. Az *Ancien Ré-*

gime... 1856-ban kimutatta, hogy ez a fajta voluntarizmus nagy károkat okozott már a fiziokratáknál is, akik egész Franciaországot egyetlen mintagazdasággá akarták átalakítani. Proudhon nem kevésbé szigorú a politikai voluntarizmussal szemben, és az 1848-as eseményekben azon féllemeinek igazolását látja, amelyeket már Marx ellenében is hangoztatott, 1846. március 17-i levelében: „ne találjunk ki az emberi nem számára újabb feladatot, s vele újabb kisiklást”. A forradalom nem lehet a társadalmi reform eszköze: „ez az állítólagos eszköz nem más, mint felhívás az erőszakra, az önkényre, röviden szólva: ellentmondás”.²⁴

Ez azt jelenti, hogy el kell fogadnunk az általános választójogot. Mind Tocqueville, mind Proudhon szemében egyedül ez biztosít alapot a hatalom számára az olyan társadalmakban, amelyekben a politikai rendet megfosztották a transzcendenciától. Mindkét gondolkodó ellenzi a választók körének azt a leszűkítését, amelyet a konzervatívok hajtanak végre 1850-ben. Tocqueville azonban már 1835-ben *A demokrácia Amerikában* című művében jelzi a többség zsarnokságának veszélyét, és nem hajlandó a szavazás aktusában a szabadságra nevelés legfőbb eszközét látni. Tocqueville-t elolvasva Proudhon még radikálisabb afölötti keserűségében, hogy a parasztok Bonaparte mellett szavaztak: „a többség törvénye nem az én törvényem – írja Proudhon –, hanem az erő törvénye, következésképpen az arra épülő kormányzat nem az én kormányom, hanem az erő kormánya”²⁵. „Jó okom van rá, hogy ne higgyek a sokaság ama mágikus megérzésében, amelynek segítségével első látásra felismeri a jelöltek érdemeit és becsületességét. Számos példát tudunk közfelkiáltással megválasztott személyiségekre, akik miközben a lelkesedéstől megittasodott néppel ünnepeltették magukat, már árulásuk szálait szövögették. A választási gyűléseken a jelöltek között tíz gazemberre jó, ha egy becsületes ember jut...”²⁶

A többség erejével szemben tehát helyet kell követelni a jognak, és az általános választójogot istenítőkkel szemben a demokráciára nevelés szükségességét kell hangsúlyoztatni. A forradalom egyszerre mutatta meg a nép nagyszerűségét és alkalmatlanságát. Úgy tűnt föl, két út kínálkozik a nép ilyen irányú nevelésére. 1849. december 13-án Pierre Leroux ellen írt polemizáló cikkében Proudhon azt mondja: „a februári forradalom két kérdést vetett fel, az egyik politikai, a másik gazdasági. Az első a kormányzásra és a szabadságra vonatkozik, a másik a munkára és a tőkére.”²⁷ Tocqueville ismerte a munka és a tőke kérdésének jelentőségét: „ez a legkomolyabb téma, amit a filozófusok és az államférfiak vizsgálhatnak”, írja a *Visszaemlékezésekben*²⁸. De azért nem időzik hosszasan felette. Egész életműve a kormányzás kérdéseivel és a szabadság garanciáival foglalkozik. Proudhon csak megkésve ismeri fel a kormányzás kérdésének jelentőségét, és egész tehetségét a munka kérdésének szentelte. Ők ketten tehát különbözőképpen keresnek utat a pluralizmus felé: Tocqueville a decentralizáción keresztül, Proudhon a federalizmus és a kölcsönösségen alapuló társulás segítségével. Mivel egyszerre harcoltak az abszolutista reakció és a szocializmus ellen, mindkettőjüket avíttással vádolták. Tocqueville-t sokáig az arisztokratizmus iránti vonzalom gyanúja vette körül, mert a társulásokban vélte megtalálni a köztés testületek modern és demokratikus formáját. Proudhonra azt mondták, hogy visszasírja a régi kézművességet, mert a termelők függetlenségének formáját kereste. De mindketten örökösen hagyták az utókorra a kérdést, amely a szabadság garanciáit firtatja a modern korban, és az óhajt, hogy az egyenlőség „legyen a Szabadság természetes következménye”.²⁹

Az 1848-as forradalom tapasztalata tehát elsősorban a kiábrándultság. Kormányformát változtatni mit sem ér, ha nem sikerül megváltoztatni a gyakorlatban élő és a lel-

kekbe ivódott politikai kultúráját. „Induláskor az ember még elveinek logikáját követi, a végén megszokásainak, szenvedélyeinek és a hatalomnak a logikája vezetí”, jegyzi meg szomorúan Tocqueville *Az Ancien Régime...* jegyzeteiben. A forradalom elmúltával le kell mondani a költői illúzióról, a megosztottság nélküli társadalom ábrándjáról, és le kell leplezni azt a politikai illúziót, miszerint egyik percről a másikra új alapokra lehet helyezni a társadalmat. A keserűség és kiábrándultság arányos az az elragadtatottsággal, amely a forradalom kezdetét, a „fenséges” pillanatot jellemezte, amikor minden lehetségesnek tetszett. A forradalom tehát beválthatatlan ígélet, de kötelezi azokat, akiknek szól. A költői illúzió elvesztésével eljön a reform reménye és sürgető szükségessége. Mert „A szabadság rendszerint viharokból születik, állampolgári viták közepette kínkeservvel gyökeret ver, és csak mire megöregszik, adja át jótéményeit.”³⁰

FRANÇOISE MÉLONIO

Fordította: Csejdy László

Jegyzetek

- 1 Alcan, F.: *Histoire parlementaire de la IIe république* (A II. köztársaság parlamentjének története), 1893, IX. 1.
- 2 Tocqueville: *Souvenirs* (Emlékezések), Összes művei, Gallimard, XII. kötet, 50. l.
- 3 Ibid. 75. l.
- 4 Ibid. 310. l.
- 5 Proudhon: *Les confessions d'un révolutionnaire pour servir à l'histoire de la révolution de février* (Egy forradalmár vallomásai: adalékok a februári forradalom történetéhez), Összes művei, Reprint Slatkine, 1982, 67. l.
- 6 *Parlamenti Napló*, Cuvilliers-Fleury 1849. november 11-én.
- 7 *Les confessions...* op. cit., 169. l.

- 8 Ibid. 171. l.
- 9 Tocqueville: *L'Ancien Régime et la Révolution* (Az Ancien Régime és a forradalom), Összes művei, Gallimard, II. kötet, 276. l.
- 10 Jegyzetlapok idézve in: *Les confessions...* op. cit., 18. l.
- 11 Proudhon: *L'idée générale de la révolution au XIXe siècle (Juillet 1851)* (A forradalom általános eszméje a XIX. században – 1851 július), Összes művei, Reprint Slatkine, 127. l.
- 12 *Les confessions...* op. cit., 116. l.
- 13 „Én mindig is úgy gondoltam – mondja Tocqueville –, hogy a forradalmakban, és különösen a demokratikus forradalmakban a bolondok – nem azok, akikre ezt képletesen mondják, hanem a valódiak – mindig is igen jelentős politikai szerepet játszottak.” *Souvenirs*, 139. l.
- 14 *Les confessions...* op. cit., 130. l.
- 15 *L'idée générale...* op. cit., 158. l.
- 16 *Manuel du spéculateur* (A spekuláló kézikönyve) 3. kiadás, idézve in: *L'idée générale...* op. cit., 41. l.
- 17 *L'idée générale...* op. cit., 175. l.
- 18 Ibid. 159. l.
- 19 1848-ból való szöveg, Összes művei III. kötet 3, 189. l. 1853 januárjában Tocqueville *Az Ancien Régime...* kiadatlan részében így jegyzi fel Lanjuinais barátjának szavait: „a szocializmus természetadta betegségünk; természetesen fakad törvényeinkből, a kormányzásról való elképzeléseinkből, társadalmunk politikai és adminisztratív felépítéséből. A központi irányításhoz képest olyan, mint a vadhajítás a gondozott és beoltott fához képest.”
- 20 *L'Ancien Régime...*, III. könyv, 6. fejj., op. cit.
- 21 Tocqueville jegyzete Haxthausen *Etude sur la situation intérieure de la vie nationale et les institutions rurales de la Russie (1847–1852)* (Tanulmány Oroszország belső nemzeti helyzetéről és falusi intézményeiről) c. 2 kötetes könyvéhez, in: Összes művei XVI. kötet, 562–568. l. E jegyzeteket Tocqueville *Az Ancien Régime...* előkészítői munkái során rendszerezte.
- 22 Levél G. de Beaumont-hoz, 1853. november 3. Összes művei VIII. kötet 3, 164. l.
- 23 L. F. Mélonio: *Tocqueville et les Français* (T. és a franciák), Aubier, 1993.
- 24 In *Les confessions...* op. cit., 345. l.
- 25 *L'idée générale...* op. cit., XIX.
- 26 I. m. 210. l.
- 27 I. m. 397. l.
- 28 *Souvenirs*, op. cit., 96.
- 29 Lásd Proudhon: *L'idée générale...* op. cit., 173. l.: „Egyenlőség! Én azelőtt mindig azt hittem, hogy a Szabadság természetes következménye, amelynek legalább nincs szüksége sem elméletre, sem kényszerre. Ahogy mondom, azt hittem, hogy a gazdasági erők meg-

szervezésének, a munkamegosztásnak, a versenynek, a hitelnek, a kölcsönös segítségnyújtásnak és különösen a nevelésnek kell létrehozni az Egyenlőséget. Louis Blanc mindezt megváltoztatta. Mint egy új Sganarelle, balra tette az Egyenlőséget, jobbra a Szabadságot, közéjük a Testvériséget, mint Jézus Krisztust a jó és a rossz lator közé. Többé nem vagyunk szabadok természet alkotta módon, hanem először azzá leszünk egy államcsíny által, amivé a munka tesz minket: egyenlőek; ez után leszünk majd többé-kevésbé szabadok egy kormány kedvétől függően.”

- 30 Tocqueville: *De la démocratie en Amérique* (Az amerikai demokráciáról), Összes művei I. kötet, 250. L.